

אב התשע"ו

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מחלוקת הרמב"ם וחכמי פרובנס באיסור ניחוש
לפרשת שופטים (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

אלוהית, ואמונת ה' לא יכלה מצד עצם טבעה לקלוט איזאה זו. מלחמת המקרא בנחש האלילי היא לא מלחמה באמצעי מנטי זה או אחר, אלא מלחמה בעצם הווייתו של הנחש... נתבטא כאן ניגוד שורשי בין שתי השקפות עולם."

4. הרמב"ם בספר המצוות (תרגום ר"י קאפח ז"ל, ירושלים תשל"א):

והמצווה השלוש ושלושים: האזהרה שהוזהרנו מלנחש. כגון מה שאומרים ההמון: כיוון שחזרתי מן הדרך - לא יתמלא רצוני; והדבר הראשון שראיתי היום הוא דבר פלוני - ודאי ארוויח היום דבר. ואופן זה נפוץ מאוד אצל המוני העמים הסכלים.

וכל העושה מעשה על פי הניחוש - סופג מלקות, לפי שאמר יתעלה: 'לא ימצא בך מעביר וכו' מעונן ומנחש'. וכבר כפל אזהרה זו ואמר 'לא תנחשו'. ולשון ספרי [לדברים י"ח, י], 'מנחש - כגון האומר: נפלה פתי מפי, נפלה מקלי מידי, עבר נחש מימיני ושועל משמאלי'. ובספרא [לויקרא י"ט, כו], 'לא תנחשו - כגון אלו המנחשים בחולדה ובעופות ובכוכבים' וכל כיוצא בהם. וכבר נתבאר דיני מצווה זו בשביעי בשבת [תיקון הרב קאפח בהערה 83: "בשישי דשבת, והוא בדף סז ע"ב] ובתוספת [= תוספתא] שבת [פרקים ז-ח].

5. הרמב"ם בהלכות עבודה זרה פרקים י"א הלכה א: אין הולכין בחוקות הגויים ולא מידמין להם... אלא יהיה הישראלי מובדל מהם וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן (וידוע) במדעו ובדעותיו.

6. הרמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י"א הלכות ד-ה: הלכה ד: אין מנחשין כגויים, שנאמר (ויקרא י"ט כו) לא תנחשו. כיצד הוא הנחש? כגון אלו שאומרים: הואיל ונפלה פתי מפי או נפל מקלי מידי, איני הולך למקום פלוני היום, שאם אלך - אין חפציי נעשין. הואיל ועבר שועל מימיני - איני יוצא מפתח ביתי היום, שאם יצאתי יפגעני אדם רמאי. וכן אלו ששומעין צפצוף העופות ואומרים: יהיה כך, ולא יהיה כך; טוב לעשות דבר פלוני

1. ויקרא י"ט, כו:

לא תאכלו על הדם, לא תנחשו ולא תעוננו.

2. דברים י"ח, ט-טו:

כי אתה בא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם. לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש, קסם קסמים, מעונן ומנחש ומכשף. וחבר חבר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים. כי תועבת ה' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ה' א-להיך מוריש אותם מפניך. תמים תהיה עם ה' א-להיך. כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' א-להיך. נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך ה' א-להיך, אליו תשמעון.

3. קויפמן בפרק יב - "האמונה הישראלית":

"הכתובים האוסרים קסמים ונחש והמוכחים את ישראל על חטאת קסם אינם מעמידים את האיסור והתוכחה האלה על האיסור לדרוש לאלוהי הגויים... מהו אפוא הנחש לפי תפיסת המקרא? הנחש הוא, כמו הכישוף, מין 'חכמה', מין מדע של 'אותות', שעל פיהם יכול אדם לדעת נסתרות ועתידות. הנחש הוא חכמת 'ידעונים' - חכמה מגית. המקרא מונה את הנחש עם הכישוף וכוללם יחד ב'חכמה' האלילית."

"הנחש הוא אלילי ו'תועבת ה', מפני שתכליתו היא לגלות את סוד הא-לוהים בדרך לא א-לוהית: על ידי צירוף נחשים ואותות. האדם האלילי שואל במתים, בפסילים, בתרפים, בעצו, במקלו, בגביעו, בחצים, בכבד, באותות השמים, בכוכבים, בחלומות, כדי לגלות על ידם נסתרות ועתידות. הוא מדובב בחכמתו אותות, כמו שהוא מדובב בכשפיו מתים. הנחש הוא אחת מצורות המרי האלילי בא-לוהים, פרי גאוותו של האדם האלילי וביטחונו בכוחו ובחכמתו, פרי שאיפתו 'להיות כאלוהים'. על הישראלי להיות 'תמים' עם ה' א-לוהיו, ולשאול רק בו..."

"בעצם האידאה של המנטיקה [= חיזוי העתיד] האלילית... נתבטא שעבוד האלוהים להוויה העל-

לקראתי, יום טוב לתוך [מקום בואי]. הלך, עמד בשער [של בית חתנו], הציץ בסדק שבדלת, ראה בהמה תלויה [על וו]. דפק על הפתח, יצאו הכול לקראתו, ובא הטבח גם כן. לא העלים רב עיניו ממנו [מן הבשר]. אמר להם: אם כן עכשיו אתה [הטבח] מאכיל איסור לבני בתי! [שכן רב סובר כי 'בשר, כיון שנתעלם מן העין - אסור' - שמא נתחלף בבשר אסור באכילה (שם צה ע"א)]. לא אכל רב מאותו בשר.

מאי טעמא [לא אכל רב]?

אם משום שנתעלם, הרי רב לא העלים עיניו [מן הבשר, למרות שהטבח עשה כן]. אלא שניחש. והרי רב [עצמו] אמר: כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש. אלא סעודת הרשות הייתה זאת, ורב לא היה נהנה מסעודת הרשות.

13. בראשית כ"ד, יד:

"והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה, ואמרה שתה וגם גמליך אשקה, אותה הוכחת לעבדך ליצחק"

14. שמ"א י"ד, ט-י:

"אם כה יאמרו אלינו: דומו עד הגיענו אליכם, ועמדנו תחתינו ולא נעלה אליהם. ואם כה יאמרו: עלו עלינו, ועלינו, כי נתנם ה' בידנו, וזה לנו האות"

15. המשך הסוגיא בחולין:

רב היה בודק במעבורת, שמואל היה בודק בספר, רבי יוחנן היה בודק בתינוק

16. רש"י על "בודק בתינוק":

"שהיה שואל לו: פסוק לי פסוקך"

17. רש"י על הסוגיא:

"בדיק במעבורת - אם מזומנת לו - הלך, ואם בקושי מוצאה - לא הלך"

18. המשך סוגיא בחולין:

תניא: רבי שמעון בן אלעזר אומר: בית, תינוק ואישה - אף על פי שאין נחש, יש סימן.

אמר רבי אלעזר: והוא שהתחזק שלוש פעמים.

19. הר"ן בחידושי למסכת חולין על סוגייתנו:

הנחש שאסרה תורה הוא התולה את מעשיו בסימן שאין הסברה נותנת שיהא גורם תועלת לדבר או נזק, כגון פתו נפלה לו מידו או צבי הפסיק לו בדרך... אבל הלוקח סימנים בדבר שהסברה מכרעת שהם מורים תועלת בדבר או נזק, אין זה נחש, שכל עסקי העולם כך הם. שהרי האומר: אם ירדו גשמים - לא אצא לדרך, ואם לאו

- אצא, אין זה נחש אלא מנהגו של עולם.

ואליעזר ויונתן בכיוצא בזה תלו מעשיהם, שאליעזר יודע היה שלא היו מזווגין אישה ליצחק אלא הוגנת לו, לפיכך לקח סימן לעצמו, שאם תהא כל כך נאה במעשיה ושלימה במידותיה... היא שהזמינו מן השמים ליצחק.

ורע לעשות דבר פלוני. וכן אלו שאומרים: שחוט תרנגול זה שקרא ערבית, שחוט תרנגולת זו שקראת כמו תרנגול. וכן המשים לעצמו סימנים: אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני, ואם לא יארע לי לא אעשה, כאליעזר עבד אברהם. וכן כל כיוצא בדברים האלו - הכול אסור. וכל העושה מעשה מפני דבר מדברים אלו - לוקה.

הלכה ה: מי שאמר: דירה זו שבניתי - סימן טוב הייתה עליי; אישה זו שנשאתי ובהמה זו שקניתי - מבורכת הייתה, ומעת שקניתי העשרתי. וכן השואל לתינוק 'אי זה פסוק אתה למד?', אם אמר לו פסוק מן הברכות - ישמח ויאמר: 'זה סימן טוב' כל אלו וכיוצא בהן - מותר. הואיל ולא כיוון מעשיו ולא נמנע מלעשות, אלא עשה זה סימן לעצמו לדבר שכבר היה - הרי זה מותר.

7. הרמב"ם במורה הנבוכים חלק ג פרק לז:

"רבות מאמינים ההמון בדברים המקריים שהם גורמים עצמיים, כפי שתמצא רוב בני אדם אומרים כי מאז שגר בבית הזה או מאז שקנה בהמה זו או כלי זה נתעשר ורב רכושו, ושהם היו מבורכים עליו".

8. הרב אלחנן סמט:

נמצא אפוא שהגדרת הניחוש האסור על פי הרמב"ם היא קביעת ההתנהגות על פי סימנים שרירותיים, בין כאלה המוסכמים בין בני אדם (דוגמות 1-4) ובין כאלה שהוא משים לעצמו (דוגמה 5).

אלא שמבחינת העונש על לאו זה, שהוא מלקות, יש להבדיל: אם התנהגותו של המנחש על פי סימנים אלו היא אקטיבית - הוא לוקה; אך אם אותם סימנים הביאוהו רק להימנע מעשייה, אז הוא אמנם עובר על הלאו, אולם אין הוא לוקה, משום שאין לוקים על לאו שאין בו מעשה

9. מסכת סנהדרין דפים סה ע"ב - סו ע"א:

תנו רבנן: מנחש זה האומר:

(א) פתו נפלה מפיו, מקלו נפלה מידו,

(ב) בנו קורא לו מאחוריו, עורב קורא לו,

(ג) צבי הפסיקו בדרך, נחש מימינו ושועל משמאלו,

(ד) אל תתחיל בי, שחרית הוא, ראש חודש הוא, מוצאי שבת הוא.

10. רש"י על המקרה הרביעי:

"כשבא הגבאי לגבות ממנו מס... אומר לו: בבקשה ממך אל תתחיל בי להיות ראשון בדבר הפסד, שהסימן רע הוא לו."

11. ברייתא במסכת שבת סז ע"ב:

"האומר: שחטו תרנגול זה שקרא ערבית [ובכך שינה מן הרגיל, שהתרנגולים קוראים בשחרית] ותרנגולת שקראה גברית - יש בו משום דרכי האמורי".

12. מסכת חולין צה ע"ב:

רב היה הולך לבית רב חנן חתנו. ראה מעבורת שבאה לקראתו [להעבירו את הנהר]. אמר: מעבורת באה

הסעודה[ועשו שלא כדון, שהעלימו עין מן הבשר] שלא תהא אותה [סעודה] מזומנת לברכה, והרי אין כאן נחש הראוי לסמוך עליו כלל [שאינו כנחש המותר והראוי לסמוך עליו של אליעזר ושל יונתן, שהרי רק לאחר בוא הסימן קבע רב שסעודה זו אינה מזומנת לברכה!] ...

הרי שקנה בית, ומשעה שקנאה הגיעוהו פסדות, רשאי למכרה. הגיעוהו מאותה שעה רווחים וברכות, והוא צריך למכור על כל פנים, ומנחש שלא למכור את הבית, ומוכר משאר נכסיו על פי אותו הנחש - מותר, שהוא סימן שהוא מניחו לעצמו, ואינו נחש קדום וכללי לכול.

23. הרב אלחנן הסמט:

תהום עמוקה מפרידה בין גישתם של חכמי פרובנס לסוגיית הגמרא בחולין דף צה ולהגדרת הניחוש העולה ממנה לבין גישתם של שאר הראשונים. זוהי תהום עמוקה הן מבחינה פרשנית, הן מבחינה הלכתית-מעשית והן מבחינה רעיונית-פילוסופית.

24. רד"ק בפירושו לספר שמואל:

וזה שאמר יונתן - לאות ולסימן אמר... וזה אינו נחש האסור... אבל זה וכיוצא בו הוא קול דברים ישמע אדם ויחזק לבו, כי הם סימן ואות על המעשה... ואמרו רבותינו (מגילה לב ע"א) מניין שמשמשין בבת קול, שנאמר (ישעיהו ל', כא) ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר, זה הדרך לכו בו, כי תאמינו וכי תשמאלו'... ומה נחזר אחרי סיפורי התלמוד וסמכי הפסוקים, והנה פסוק מפורש, נעשה כמעשה יונתן על פי הנבואה: נאמר לגדעון (שופטים ז', יא) ושמעת מה ידברו, ואחר תחזקנה ידיך'.

25. הרלב"ג בפירושו לספר שמואל:

ראוי שתדע כי העתידות ייגלו בפנים שונים, וכבר תהיה לפעמים הודעה חלושה מושפעת מהשם יתברך בזה האופן החלוש ויילקח בה ראייה, כמו שנאמר לגדעון...

וכן יהונתן שביקש להכות במחנה פלשתים הוא ונושא כליו בלבד, לקח סימן זה, שאם יאמרו אליו 'עלו אלינו', יהא נראה שהם יראים ממארב, ובכיוצא בו בטח יונתן בגבורתו, שהוא ונושא כליו יפגעו בהם, שכן מנהגו של עולם ששניים או שלושה אבירי לב יניסו הרבה מן המפוחדים. ואם יאמרו 'דומו עד הגיענו אליכם', ייראה מדבריהם שאינם מתפחדים, ובכיוצא בזה לא היה ראוי ליהונתן שימסור עצמו לסכנה. וכל כיוצא בזה, מנהגו של עולם הוא.

ומה שמביאה זאת הגמרא לעניין איסור, כך היא אומרת: שכל נחש שהוא מהדברים שאסרה תורה, שאין הסברה מכרעת בהן, כל שאינו סומך על מעשיו ממש כמו שעשו אלו השניים בדבר מותר - אינו נחש ואינו אסור.

20. השגות הראב"ד על הרמב"ם בהלכה ד':

'וכן המשים לעצמו סימנים, אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי - לא אעשה, כאליעזר עבד אברהם' - אמר אברהם: זה שיבוש גדול, שהרי דבר זה מותר ומותר הוא. ואולי הטעהו הלשון שראה: 'כל נחש שאינו כאליעזר ויונתן אינו נחש', והוא סבר שלעניין איסור נאמר, ולא היא, אלא כך הוא אומר: אינו ראוי לסמוך. ואיך חשב על צדיקים כמותם עברה זו?! ואי הווי אינהו, הווי מפקי פולסי דנורא לאפיה [ואם היו הם, היו מוציאים שלהבת של אש כלפיו - על פי בבא מציעא מז ע"א]

21. השגות הראב"ד על הרמב"ם בהלכה ה':

'כל אלו וכיוצא בהן מותר, הואיל ולא כיוון מעשיו ולא נמנע מלעשות, אלא עשה זה סימן לעצמו לדבר שכבר היה, הרי זה מותר' - אמר אברהם: אף זאת שאמרו 'בית, תינוק ואישה - אף על פי שאין נחש יש סימן', לא אמרו לעניין איסור והיתר אלא לעניין סמיכה: אם ראוי לסמוך על סימניהם. ואמרו שראוי לסמוך אחר שהחזקו שלוש פעמים.

22. רבי מנחם המאירי בבית הבחירה לסנהדרין (עמ' 249

במהדורת סופר, ירושלים תשכ"ה):

הרי שאסרנו לנחש... מכל מקום יש דברים שמוותרין, והם אינם דברים ידועים לכול, אלא שהוא עושה אותם סימן לעצמו... וזהו נחש אליעזר עבד אברהם ויהונתן בן שאול.

אם כן, מהו שאמרו 'כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש', שמשמעו שכל כיוצא בו נחש הוא ואסור?

תדע, שלא לעניין איסור נאמר, שאם כן לא היה השם נסכם על ידם, אלא לעניין אם ראוי לסמוך עליו אם לא, שכל נחש שלא כיוון אדם בו בתוך לבו מעט קודם בואו, אינו ראוי לסמוך עליו....

דעת המקשה לומר: אם נאמר [שלא אכל הבשר] משום שניחש, כלומר שניחש [ניחוש המותר] על שהניחו את